

TÜRKİYE DİYANET VAKFI

İSLÂM

ANSİKLOPEDİSİ

CİLT 29

MEKTEB - MİSİR MEVLEVİHÂNESİ

Ankara 2004

Zilkade 777/26 Mart 1376) ve bir kuyuya atılan cesedi önce Seyyide Nefise semtinde bir yere, daha sonra da annesinin türbesine defnedildi.

769 (1367-68) yılından itibaren yönetimi eline alan el-Melikü'l-Eşref II. Şa'bân aşırı mal toplama hırsı olmakla beraber cömert, âdil, cesur, heybetli, yumuşak huylu, tebaasına düşkün ve güzel ahlâkıyla tanınmış bir hükümdardı. Âlimleri ve hayır sahiplerini sever, dinî kurallara harfiyen uyardı. Ehl-i beyt mensuplarına gösterdiği itibar ve bazı vergileri kaldırması dolayısıyla halkın gönlünü kazanmıştı. İmar işlerine önem vermiş, Kahire ve Haremeyn'de çeşitli eserler yaptırıp bunlar için pek çok vakıf tahsis etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 302-314; İbn Habîb el-Halebî, *Tezkiretü'n-nebih fi eyyâmî'l-Manşûr ve benîh* (nşr. Muhammed Muhammed Emîn), Kahire 1976, I, 260-337; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-semîn* (nşr. M. Kemâleddin İzzeddin Ali), Beyrut 1405/1985, II, 220-242; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, III, 467; IV, 24, 229; VIII, 107-115; Makrîzî, *es-Sülûk* (Ziyâde), III/1, s. 83-283; a.mlf., *el-Hıtaf*, II, 240; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Düerü'l-kâmine* (nşr. M. Abdülhamîd Han), Haydarâbâd 1972, II, 342-344; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, Kahire 1956, XI, 24-148; İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, I/2, s. 3-188; Ceberî, *'Acâ'ibü'l-âşâr*, I, 34-36; H. Luke, "The Kingdom of Cyprus 1291-1369", *A History of the Crusades* (ed. H. W. Hazard - K. M. Setton), London 1975, III, 355-361; İsmail Yiğit, *Siyâsi-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, İstanbul 1991, VII, 91-92; Râşid el-Kahtânî, *Evkâfü's-Sultânî'l-Eşref Şa'bân 'ale'l-Haremeyn*, Riyad 1414/1994; Hayât Nâsir el-Haccî, "el-Ahvâlü'd-dâhiliyye fi saltanatü'l-Eşref Şa'bân b. Hüseyin", *'Âtemü'l-fikr*, XIV/3, Küveyt 1983, s. 161-222; M. Sobernheim, "Şâban", *IA*, XI, 264-265; P. M. Holt, "Şa'bân", *EP* (İng.), IX, 155; İşin Demirkent, "Haçlılar", *DIA*, XIV, 543.

İSMAİL YİĞİT

el-MELİKÜ'L-EŞREF er-RESÜLÎ (الملك الأشرف الرسولي)

Ebü Hafs (Ebü'l-Feth) el-Melikü'l-Eşref Mümehhidüddîn Ömer b. Yûsuf b. Ömer el-Gassânî et-Türkmânî (ö. 696/1296)

Çok yönlü bir âlim olan
Resülî hükümdarı
(1295-1296).

640 (1242-43) yılında doğduğu tahmin edilmektedir (Varisco, *Medieval Agriculture*, s. 13). San'a valisi iken babası el-Melikü'l-Muzaffer'in ölümünden dört ay önce yönetimi kendisine devretmesiyle Resülî hânedanının üçüncü sultanı olarak tahta geçti (694/1295). Babasının onu veliaht

taeyin etmesine ve tahta çıktığında Yemen'in bütün vali ve kale kumandanlarının kendisini hükümdar olarak tanıması na rağmen kardeşi el-Melikü'l-Müeyyed Dâvûd b. Yûsuf isyan etti. el-Melikü'l-Eşref kardeşinin isyanını oğlu Nâsir'in kumandasındaki bir orduyla bastırdı ve teslim olan kardeşine iyi davrandı. el-Melikü'l-Eşref adaletli idaresi, ziraatin geliştirilmesi için gayret göstermesi ve çiftçilerin üzerindeki vergi yükünü azaltmasından dolayı kısa zamanda halkın sevgisini kazandı. Ancak onun sakin geçen yönetimi yirmi bir ay gibi kısa bir müddet sürdü ve genç sayılabilecek bir yaşta vefatıyla sona erdi (23 Muharrem 696 / 21 Kasım 1296). Cenazesi Taiz'de kendisinin yaptırdığı Eşrefiye Medresesi'nin haziresinde toprağa verildi.

el-Melikü'l-Eşref şehzadelğinde başladığı ilmi çalışmalarını sultanlığı sırasında da sürdürdü. Böylece tebaası tarafından sevilen bir sultan olmasının yanı sıra çağdaşları ve sonraki nesiller tarafından takdirle anılan bir âlim olarak da temayüz etti. Aynı zamanda bilimsel alet yapımında da usta olan el-Melikü'l-Eşref'in bir usturlabı halen New York Metropolitan Museum'da bulunmaktadır ve David A. King tarafından tanıtılmıştır ("The Medieval Yemeni Astrolabe in the Metropolitan Museum of Art in the New York City", *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, Frankfurt 1985, II, 99-122 [aynı makale için ayrıca bk. D. A. King, *Islamic Astronomical Instruments*, London 1987, s. 99-122]). Ayrıca usturlapla ilgili risâlesinin sonunda verdiği bilgilerle el-Melikü'l-Eşref'in, astronomiye dair bir eserde manyetik pusuladan ve onun kibleyi belirlemede nasıl kullanılacağından ayrıntılı biçimde bahseden ilk bilim adamı olduğu söylenmektedir (*a.g.e.*, s. 112; Fernini, s. 16, 18). Hükümdarlığından çok ilmi şahsiyetiyle tarihe geçen el-Melikü'l-Eşref ilgilendiği her ilim dalında eser verecek kadar derin bilgiye sahip bir âlimdi.

Eserleri. 1. *Turfetü'l-aşhâb fi ma'rifeti'l-ensâb*. Arap kabileleri ve soylarına dair kapsamlı bir çalışmadır. Müellif bu eserinde Hz. Peygamber ile ona yakın olan sahâbîlerin, Emevî ve Abbâsî halifelerinin ve kendisinin de aralarında bulunduğu Resülî hükümdarlarının neseplerini tanıtır; ayrıca önde gelen çağdaşları hakkında bilgi verir. Kitabın Karl Wilhelm Zetterstéen tarafından tahkikli neşri yapılmıştır (Şam 1369/1949). 2. *Tuhfetü'l-âdâb fi't-târîh (fi't-tevârih) ve'l-ensâb*.

Çeşitli kaynaklarda adı geçen kitabın *Turfetü'l-aşhâb* ile aynı eser olması ihtimalden bahsedilmektedir (Varisco, *Medieval Agriculture*, s. 16). 3. *Cevâhirü't-ticân fi'l-ensâb* (Şâkir Mustafa, s. 239). 4. *Risâle fi'l-usturlâb (el-Usturlâb)*. Hazrecî ve İbnü'd-Deybâ' adını *Kitâbü'l-Iştîbâh* olarak vermektedir (Varisco, *Medieval Agriculture*, s. 15). Müellifin Metropolitan Museum'da bulunan usturlabının ayrıntılı çizimlerini ve kullanımı hakkındaki bilgileri içermektedir. Eser David A. King tarafından söz konusu usturlapla birlikte yayımlanmış ve İngilizce'ye tercüme edilmiştir (yk. bk.). 5. *Kitâbü't-Tebşîra fi 'ilmî'n-nücûm*. Astronomi, astroloji ve vakit tayinine dair bir eserdir (Suter, s. 167). Daniel Martin Varisco'nun neşir ve tercüme ettiği eserin otuz ikinci bölümü bir almanak olup burçlar kuşağı, ay ve güneşin yörüngeleri, gezegenler, sabit yıldızlar, güneş ve ay tutulmaları, usturlap, ayın deveranı, takvim sistemleri, kible tayini, hava durumu, mevsimlere göre tıbbî tavsiyeler, ziraat takvim ve sayı sistemleri gibi konuları ele almaktadır; çeşitli veriler tablolar halinde sunulmuştur. 6. *Kitâbü'l-Melâha fi ma'rifeti'l-filâha*. Yedi bölüm halinde ziraata dair bir eser olup Muhammed Abdürrahîm Câzîm tarafından kısmen neşredilmiştir (*el-İktîl*, sy. 3/1 [San'a 1985]). Aynı hânedandan Abbas er-Resülî'nin *Buğyettü'l-fellâhîn* adlı eserinin kaynaklarından olan kitabın adı bazı eserlerde *Milhu'l-melâha fi ma'rifeti'l-filâha (et-Tüfâha fi ma'rifeti'l-filâha)* şeklinde geçer. 7. *el-Mu'temed fi müfredâti't-tıb (el-Mu'temed fi'l-edviyeti'l-müfredede)* (British Library, nr. Or. 3738). Büyük ölçüde İbnü'l-Baytâr, İbn Cezle ve Hubeys et-Tiflisî'nin eserlerinden ihtisar edilmiş olup dönemin tıp yaklaşımıyla yazılmış bir farmakoloji kitabıdır. Bazı kaynaklarda müellifin babası el-Melikü'l-Muzaffer'e nisbet edilen eser Kahire'de (1327, 1329, 1370/1951) ve Beyrut'ta (1402/1982) basılmıştır. 8. *el-Muğni fi'l-baytara*. Deve ve atların bakımıyla ilgilidir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 901). 9. *el-Muhtâre fi'l-fünûn mine's-şunû' (a.g.e., a.y.)*. 10. *Kitâbü'd-Delâ'il fi ma'rifeti'l-evkât ve'l-menâzil*. Güneşin hareketine bakarak vakit belirlemeyi konu edinir (Ali b. Hasan el-Hazrecî, I, 276). 11. *el-İbdâl limâ 'ulime fi'l-hâl fi'l-edviyeti ve'l-açâkir*. Tıbbî-farmakolojik bir çalışmadır (Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Müellefatü hükâmî'l-Yemen*, s. 57; *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî*, s. 607). Bazı kaynaklarda muhtemelen baskı ha-

tası sonucu *el-İbdâl limâ 'ademe fi'l-hâl* olarak zikredilmektedir; Varisco ise adını *al-İbdâl limâ 'aleme fi'l-hâl* şeklinde vermiştir (*Medieval Agriculture*, s. 15). **12.** *el-Câmi' fi't-tib*. O dönemde bitkilerden yapılan ilaçlar hakkında bilgi vermektedir (Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî*, s. 607-608). **13.** *el-Vuşla ilâ habîb fi vaşfi't-tayyibe ve't-tib* (British Library, Add. 23419 [3], vr. 234-280). **14.** *el-Akvâlü'l-kâfiye ve'l-fuşûlü's-şâfiye*. Tıbbâ dair bir eserdir (British Library, Or. nr. 3830; Arabic Medical MSS., Bankipore, nr. 115). **15.** *el-İşâre fi'l-İbâre fi 'ilmi ta'bîri'r-rû'yâ* (Varisco, *Medieval Agriculture*, s. 15). **16.** *Şifâ'ü'l-'alîl fi't-tib* (a.g.e., a.y.).

BİBLİYOGRAFYA :

el-Melikü'l-Eşref er-Resülî, *Turfetü'l-aşhâb fi ma'rifeti'l-ensâb* (nşr. K.W. Zetterstéén), Beyrut 1412/1992, s. 3-42; Ebü'l-Fidâ, *Târîh*, IV, 25; Abdülbâki b. Abdülmecid el-Yemânî, *Târîhu'l-Yemen* (nşr. Mustafa Hicâzî), Beyrut 1985, s. 100-101; Ali b. Hasan el-Hazrecî, *el-'Ulûdü'l-lü'lü'yye* (nşr. M. Besyünî Asel), Kahire 1329/1911, I, 276, 284-287; *Târîhu'd-devleti'r-Resûliyye fi'l-Yemen* (nşr. Abdullah Muhammed el-Habeşi), San'a 1405/1984, s. 49-50; Serkis, *Mu'cem*, II, 1417-1418; Brockelmann, *GAL*, I, 650; *Suppl.*, I, 901; M. Ullmann, *Die Natur und Geheimmwissenschaften im Islam*, Leiden 1972, s. 342; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Mü'el-fâtü hükkâmî'l-Yemen* (nşr. E. Niewöhner-Eberhard), Wiesbaden 1979, s. 56-59; a.mlf., *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 607-610; H. Suter, *Beiträge zur Geschichte der Mathematik und Astronomie im Islam*, Frankfurt 1986, s. 167; D. M. Varisco, "Rasulidische Landwirtschaft und traditionelle Almanache", *Jemen*, Frankfurt 1987, s. 303-305; a.mlf., *Medieval Agriculture and Islamic Science: The Almanac of a Yemeni Sultan*, Seattle 1994, s. 3-19; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1993, IV, 238-239; Ilias Fernini, *A Bibliography of Scholars in Medieval Islam 150-1000 (750-1600 AD)*, Abu Dhabi 1998, s. 16-18.

RECEP ŞENTÜRK

el-MELİKÜ'İ-KÂMİL, Muhammed (الملك الكامل محمد)

Ebü'l-Me'âlî el-Melikü'l-Kâmil Nâsirüddîn Muhammed b. el-Melikü'l-Âdil Ebibekr Muhammed b. Eyyûb (ö. 635/1238)

Eyyûbî hükümdarı
(1218-1238).

25 Rebîulevvel 576'da (19 Ağustos 1180) Kahire'de dünyaya geldi. 573'te (1177) doğduğu da rivayet edilir. Eyyûbî Hükümdarı I. el-Melikü'l-Âdil'in büyük oğludur. İbn Berrî, Ebü Abdullah Muhammed b.

Ali b. Sadaka el-Harrânî ve Abdurrahman b. Ali el-Hırakî'den icâzet alan el-Melikü'l-Kâmil, ayrıca Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdülmecid İbnü's-Safrâvî'den kırk hadis dinleyip rivayet etti. Babasının görevlendirdiği İbn Dihiye el-Kelbî tarafından yetiştirildi. Devrinin şairlerini imtihanâ tâbî tutacak kadar şiir ve edebiyata hâkim olduğu, kendisinin de şiir yazdığı kaydedilmektedir.

el-Cezîre'nin idaresi 587'de (1191) daha amcası ve kayınpederi Selâhaddin-i Eyyûbî'nin sağlığında el-Melikü'l-Kâmil'e verildi. Babası, 595'te (1199) Selâhaddin'in Dimaşk hâkimi olan oğlu el-Melikü'l-Efdal üzerine yürüdüğünde el-Melikü'l-Kâmil'i Mardin'i kuşatan el-Cezîre kuvvetlerinin başında bıraktı. el-Melikü'l-Kâmil'in de yardımıyla el-Melikü'l-Efdal'i bertaraf ettikten sonra Mısır'a ilerleyip 22 Ramazan 596 (6 Temmuz 1200) tarihinde Kahire'ye giren el-Melikü'l-Âdil, yegenlerini tahttan uzaklaştırıp Mısır ve Suriye'nin hâkimi ve Eyyûbî sultanı olurken oğlu el-Melikü'l-Kâmil onun vekili ve en başta gelen yardımcısıydı. Babası Mısır'ın idaresini ona verdi.

V. Haçlı Seferi'ne katılan Haçlı orduları 615'te (1218) Akkâ'da toplanınca el-Melikü'l-Âdil Suriye'den asker toplarken el-Melikü'l-Kâmil de Mısır ordusuyla Kahire'den kuzeye yürüyüp Dimyat'ın güneyinde Âdiliye'de karargâh kurdu. Haçlılar'ın Dimyat önünde nehir üzerindeki kuleyi ele geçirip limanı işgal ettiklerini öğrenen el-Melikü'l-Âdil 7 Cemâziyelâhir 615'te (31 Ağustos 1218) üzüntüsünden öldü.

el-Melikü'l-Âdil'in ölüm haberi Eyyûbî karargâhındaki emîrleri şaşkınlığa düşürmüştü. Bunu fırsat bilen İmâdüddin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali İbnü'l-Meştûb el-Hakkârî kumandasındaki emîrlere el-Melikü'l-Kâmil'in kardeşi el-Melikü'l-Fâiz'i sultan ilân etmek üzere harekete geçtiler. el-Melikü'l-Kâmil tutuklanma korkusuyla karargâhı terkedip Üşmûm Tanânâ'a gitti. Dimaşk hâkimi el-Melikü'l-Muazzam'ın ordugâha gelip onun yanında yer alması el-Melikü'l-Kâmil'in moralini yükseltti ve kısa sürede yönetime hâkim oldu. el-Melikü'l-Muazzam kardeşi el-Melikü'l-Fâiz ve İmâdüddin İbnü'l-Meştûb'u yanına alarak Suriye'ye döndü.

Bu kargaşadan faydalanan Haçlılar, Şâban 616'da (Ekim 1219) Dimyat'ı ele geçirip Kahire üzerine yürümek için hazırlıklara başladılar. Mısır'ın tehlikede olduğuna gören el-Melikü'l-Kâmil, Haçlılar'a Mısır'ı terketmeleri şartıyla Kerek ve Şev-

bek dışında Kudüs dahil Selâhaddin-i Eyyûbî'nin fethettiği bütün toprakları geri vermeyi teklif etti. Fakat Haçlılar Kerek ve Şevbek'in yanında 300.000 altın savaş tazminatı talep ettiler. Haçlılar'ı bir süre oyalayan el-Melikü'l-Kâmil bu arada Mısır halkını silâhlendirip Suriye'deki Eyyûbî meliklerinden yardım istedi. Böylece 40.000 süvari toplanmış oldu. Haçlılar, Eyyûbîler'in hazırlıkları karşısında Kral Jean de Brienne'in muhalefetine rağmen Kahire üzerine yürümeye karar verdiler. el-Melikü'l-Kâmil karşı saldırıya geçip etraflarını kuşatarak Dimyat ile bütün bağlantılarını kesince Haçlılar barış istemek zorunda kaldılar (7 Receb 618 / 27 Ağustos 1221). Böylece V. Haçlı Seferi de hedefine ulaşmadan sona ermiş oldu.

Bu başarının ardından Mısır bir sükûnet ve refah dönemine girdi. Fakat kısa bir süre sonra el-Melikü'l-Kâmil ile kardeşi Dimaşk hâkimi el-Melikü'l-Muazzam'ın arası açıldı. Bu arada el-Cezîre'de ve Anadolu'nun doğu bölgelerinde mahallî emîrlere, Eyyûbî melikleri, Anadolu Selçuklularına, Abbâsîler ve Gürcüler'in bölgede siyasî hâkimiyet kurma mücadeleleri devam ediyor, bu da çeşitli olaylara sebep oluyordu. el-Melikü'l-Kâmil, böylesine karışık bir ortamda el-Melikü'l-Muazzam'a karşı el-Cezîre hâkimi el-Melikü'l-Eşref Müsâ ile birleşti (619/1222). el-Melikü'l-Muazzam, Kökböri ve daha sonra I. Alâeddin Keykubad ile Ahlat ve Mardin emîrleri de el-Melikü'l-Kâmil ve el-Melikü'l-Eşref'e karşı ittifak kurup onlara ait topraklara saldırdılar. 624 (1227) yılında aralarındaki sorunları halleden el-Melikü'l-Eşref ile el-Melikü'l-Muazzam, el-Melikü'l-Kâmil'e haber göndererek Celâleddin'in Ahlat'ı kuşatmakta olduğunu ve ona karşı kendisiyle iş birliği yapmak istediklerini bildirdiler.

el-Melikü'l-Kâmil, kardeşlerinden gelen bu teklifi bir hile olarak kabul edip Sicilya Kralı ve Alman İmparatoru II. Friedrich ile ittifak kurma yollarını aradı. Böylece el-Melikü'l-Muazzam'a karşı güçlü bir müttefik bulmanın yanında muhtemelen yeni bir sefer hazırlığına giriştiklerini haber aldığı Haçlılar'ı erken davranarak diplomasi yoluyla durdurmayı düşünüyordu. Friedrich, el-Melikü'l-Kâmil'den gelen bu teklif üzerine Kahire'ye kendi temsilcilerini gönderdi ve hemen ardından doğruya doğru sefere çıktı. Şevval 625'te (Eylül 1228) Akkâ'ya ulaştı. Friedrich ve el-Melikü'l-Kâmil müslümanlarla Haçlılar arasındaki bitmek bilmeyen mücadeleleri ve ihtilâfları halletmek isti-